

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ ԱՆՆԱ  
(22 ՊԿԱ)

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՏՐԱՆՍՖՈՐՄԱՑՄԱՆ  
ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ ԲԱՆԱԿՑԱՅԻՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Չկարգավորված հակամարտությունների բանակցային կարգավորումը կառուցվում է մի շարք խնդիրների համակարգային փուլային կամ փաթեթային լուծման առաջարկների քննարկման միջոցով: Հակամարտությունների համեմատական վերլուծությունը թույլ է տալիս պնդել, որ դրանց հիմքում ամենից հաճախ մետրոպոլիայից առանձնացման, բաժանման խնդիր հետապնդող տարածքների, միավորների կամ հանրության հարցն է, որը բանակցային փուլում դրսևորվում է, առաջին հերթին, կարգավիճակի հարցի լուծման տարբերակների դիտարկմամբ: Բանակցային փաթեթներում ինքնորոշման իրավունքի իրացման աստիճանը պայմանավորված է կարգավիճակի կարգավորման ուղիների ընտրությամբ և ժողովրդի կարծիքին տրվող դերով:

«Իրական քաղաքականության» տեսանկյունից, որքան էլ դա համապատասխանի կամ չհամապատասխանի մարդու իրավունքների կամ մարդասիրական իրավունքի նորմերին, կարգավիճակի հարցն, ըստ էության, դառնում է անկյունքարային խնդիրներից մեկը, որի շուրջ կառուցվում է բանակցային տրամաբանությունը:

Ստորև դիտարկվում են դարաբաղյան հակամարտությունն ու կարգավորման գործընթացում ԼՂ կարգավիճակի հարցի տրանսֆորմացիան: Հոդվածով նպատակ ենք հետապնդում ուսումնասիրել դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացում միջնորդների կողմից առաջարկված բանակցային փաթեթները, մասնավորապես՝ դրանցում կարգավիճակի հարցի տրանսֆորմացիայի դինամիկան և միտումները: Վերլուծության են ենթարկվել հակամարտության կողմերի միջև 1994 թ. մայիսին կնքված հրադադարից հետո 1997 թ. հուլիսին առաջարկված ԼՂ հարցի կարգավորման փաթեթային տարբերակը, 1997 թ. դեկտեմբերին առաջարկված փուլային տարբերակը, 1998 թ. նոյեմբերին առաջարկված

«Ընդհանուր պետություն» տարբերակը, 2001 թ. ապրիլին Քի-Վեսթում «համաձայնեցված» փաթեթը (որը գաղտնագերծված չէ, սակայն բովանդակությունը մասամբ ներկայացված է բարձրաստիճան պաշտոնյաների ելույթներում), և 2007 թ.-ին Մադրիդում կողմերին առաջարկված սկզբունքները, որոնք ստացել են «Մադրիդյան սկզբունքներ» անվանումը (մի քանի անգամ ենթարկվել են նորացման և ամբողջովին գաղտնագերծված չեն, սակայն գաղտնագերծված վեց կետերը հնարավորություն են տալիս դատողություններ անել ԼՂ կարգավիճակի հարցի լուծման դրանցում ներկայացված մոտեցումների մասին):

Տրանսֆորմացման միտումներն ու պատճառները հասկանալու համար հատուկ ուշադրություն է դարձվել փաթեթների առաջարկման և բանակցման պահին հակամարտության կողմերում ներքաղաքական գործընթացներին և բանակցային տրամաբանության վրա դրանց ազդեցությանը:

Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի հարցին կարգավորման փաթեթներում մոտեցումները տարբերվում են: Փաթեթային և «Ընդհանուր պետություն» տարբերակներում, ինչպես նաև Քի-Վեսթում Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակը կանխորոշվում էր: Փաթեթային տարբերակում նշվում է. «Լեռնային Ղարաբաղը պետական և տարածքային կազմավորում է Ադրբեջանի կազմում, և նրա ինքնորոշումը կներառի ստորև թվարկված իրավունքներն ու առավելությունները, երբ նրանք կձևակերպվեն Ադրբեջանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունների միջև կնքված համաձայնագրում, հավանության կարծանանան Մինսկի համաժողովի կողմից և կներառվեն Ադրբեջանի և Լեռնային Ղարաբաղի սահմանադրություններում»<sup>1</sup>: «Ընդհանուր պետություն» տարբերակում, ինչպես և փաթեթային տարբերակում ԼՂ-ի կարգավիճակը սահմանվում է Ադրբեջանի կազմում՝ սակայն ինքնավարության ավելի լայն աստիճանով. «Լեռնային Ղարաբաղը հանդիսանում է Հանրապետության ձևի պետական և տարածքային

---

<sup>1</sup> Տե՛ս ԼՂ հարցի կարգավորման փաթեթային տարբերակ, Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման համընդգրկուն համաձայնագիր (նախագիծ), Համաձայնագիր թիվ 2 – կարգավիճակը, 1997 թ. հուլիս:

կազմավորում և Ադրբեջանի հետ միասին կազմավորում է «Ընդհանուր պետություն»՝ նրա միջազգայնորեն ճանաչված սահմաններում: Ադրբեջանը և Լեռնային Ղարաբաղը կստորագրեն Համաձայնագիր տնօրինման առարկաների և պետական իշխանության համապատասխան մարմինների միջև իրավասությունների փոխադարձ տարանջատման մասին, որը սահմանադրական օրենքի ուժ կունենա»<sup>2</sup>:

Քի-Վեսթի բանակցությունների արդյունքները գաղտնագերծված չեն, դրանց մասին պատկերացում կազմելու համար հղվել ենք 2001 թ. գործող բարձրաստիճան պաշտոնյաներին, որոնք անմիջականորեն ներգրավված են եղել բանակցային գործընթացում: «Այն ժամանակ խոսքը Լեռնային Ղարաբաղը՝ Լաչինի մի հատվածով Հայաստանի սուվերենության տակ դնելու մասին էր: Այսինքն, Հայաստանն ու Լեռնային Ղարաբաղը պետք է լինեին մեկ պետություն՝ այսօրվա իմ գնահատմամբ, Ադրբեջանի տեսանկյունից ոչ այնքան համարժեք փոխանակման դիմաց. Ադրբեջանն ընդամենը պետք է իրավունք ստանար ՀՀ տարածքով անխափան կապ հաստատել Նախիջևանի հետ: Սա էր փաստաթղթի ամբողջ առանցքը», - ասել է ՀՀ ԱԳ նախկին նախարար Վարդան Օսկանյանը<sup>3</sup>: Ինչպես նշվում է Թոմ դե Վալի «Մե այգի» գրքում, բանակցություններին մասնակցող ադրբեջանցի մի պաշտոնյա ասել է, որ «Նա(Ալիևը), ըստ էության, առաջարկեց, որ Ղարաբաղը Հայաստանի մաս դառնա»:

Ի տարբերություն վերոնշյալ փաթեթների՝ Փուլային տարբերակում և Մադրիդյան սկզբունքներում կարգավիճակի հարցը նախատեսվում է լուծել կարգավորման ընթացքում. Փուլային տարբերակի դեպքում՝ երեք կողմերի միջև բանակցությունների, իսկ Մադրիդյան սկզբունքներում՝ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի կամարտահայտման միջոցով: Փուլային տարբերակում ասվում է. «Սույն Համաձայնագրի երեք Կողմերը, այսպիսով վերջ դնելով հակամարտության

<sup>2</sup> Տե՛ս ԼՂ հարցի կարգավորման «Ընդհանուր պետություն» տարբերակ Լեռնային Ղարաբաղի զինված հակամարտության համապարփակ կարգավորման սկզբունքների մասին, Համաձայնագիր Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի մասին, 10 նոյեմբերի, 1998 թ.:

<sup>3</sup> Տե՛ս «Քի Վեսթը «շեղում» էր բանակցային գործընթացի տրամաբանությունից», 4 Ապրիլ 2011 (<http://www.mediamax.am/am/news/keywest/544/>)

պատերազմական կողմին, համաձայն են Մինսկի համաժողովի համանախագահների օժանդակությամբ բարեխղճորեն շարունակել վարել բանակցություններ ԵԱՀԿ Գործող նախագահի կողմից համապատասխանաբար հրավիրված այլ կողմերի հետ հակամարտության մյուս բոլոր կողմերի անհետաձգելի համընդգրկուն կարգավորմանը հասնելու նպատակով, ներառյալ քաղաքական կողմը, ինչը ներառում է Լեոնային Ղարաբաղի կարգավիճակի որոշումը և Լաչինի, Շուշիի և Շահումյանի հետ կապված խնդիրների լուծումը, այսպիսի կարգավորումը բանակցությունների ճանապարհով իրականանալուց և վերոհիշյալ կողմերի կողմից ստորագրվելուց հետո, ենթակա է ճանաչման միջազգային հանրության կողմից հնարավորինս արագ հրավիրվելիք Մինսկի համաժողովի ժամանակ»<sup>4</sup>։ Սակայն, Փուլային տարբերակի ամբողջական ուսումնասիրությունը հանգեցնում է եզրակացության. 1) բանակցային այս տարբերակը, ինչպես և ԼՂ կարգավիճակը կանխորոշող մյուս տարբերակները, շրջանցելով ժողովրդավարության հիմքում ընկած սկզբունքները և արժեքները, գրկում է տեղի բնակչությանը հանրաքվեի միջոցով սեփական ճանակատագիրը որոշելու հնարավորությունից, 2) բանակցային այն տրամաբանությունն ու քայլերի հաջորդականությունը, որոնք ենթադրվում են այս տարբերակում, ըստ էության կարգավիճակի հարցի բանակցման փուլում ԼՂՀ-ին, ինչպես նաև Հայաստանին Ադրբեյջանի կողմից այլևս զիջումներ ակնկալելու հնարավորություն չեն տալիս, և գրեթե կանխորոշում են կարգավիճակը հոգուտ Ադրբեյջանի։

Մադրիդյան սկզբունքները զերծ են մնում նմանօրինակ իրավիճակից, քանի որ քայլերի հաջորդականությունը կրում է ոչ թե փուլային, այլ ամբողջական բնույթ, և կարգավիճակի որոշումը կախման մեջ է դրվում ոչ թե բանակցող կողմերից յուրաքանչյուրի դիրքերի ամրությունից, այլև ժողովրդի կամարտահայտման արդյունքից։ Մադրիդյան սկզբունքները մինչև վերջնական կարգավիճակի սահմանումն ու ճանաչումը Լեոնային Ղարաբաղի

<sup>4</sup> Տե՛ս ԼՂ հակամարտության կարգավորման փուլային տարբերակ, Համաձայնագիր Լեոնային Ղարաբաղի զինված հակամարտության դադարեցման մասին (նախագիծ), 1997 թ. դեկտեմբերի 2։

համար նախատեսում են նաև ժամանակավոր կարգավիճակ: Մադրիդյան սկզբունքներում նախատեսվում է. «Լեռնային Ղարաբաղի ժամանակավոր կարգավիճակ, որը կտրամադրի անվտանգության և ինքնակառավարման երաշխիքներ; Լեռնային Ղարաբաղի վերջնական իրավական կարգավիճակի հետագա որոշում իրավականորեն պարտադիր բնույթ կրող կամարտահայտման միջոցով»<sup>5</sup>: Սկզբունքներում ժամանակավոր կարգավիճակի էությունը հստակեցված չէ, սակայն այս հարցի վերաբերյալ միջազգային միջնորդների մոտեցման վերաբերյալ պատկերացում կազմելու հնարավորություն են տալիս նրանց կողմից արված հայտարարությունները: «Նախքան վերջնական խաղաղության ստորագրումը, որը կարող է տեղի ունենալ այս տարածքում հանրաքվեի անցկացումից հետո, գոյություն ունի միջանկյալ կարավիճակի հարցը: Հատուկ կարգավիճակը չպետք է նշանակալից տարբերություն ունենա այն կարգավիճակից, որն այս պահին ունի Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը: Այդ ժամանակ անհրաժեշտ կլինի այդ ժամանակակից կազմավորման միջազգային ճանաչումը: Շրջանակային համաձայնագրի ընդունումից հետո մանրամասների շուրջ բանակցություններ կընթանան», - նշել է ԵԱՀԿ գործող նախագահի հատուկ ներկայացուցիչ Անջեյ Կասպրճիկը<sup>6</sup>:

Եթե դիտարկենք Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի տրանսֆորմացման դինամիկան, ապա Փաթեթային տարբերակում Լեռնային Ղարաբաղը նախատեսվում էր ներառել Ադրբեջանի կազմում որպես ինքնավար մարզ՝ ինքնավարության բարձր մակարդակով, այդ թվում սեփական Սահմանադրությամբ, ոստիկանությամբ և Ազգային գվարդիայով: Փուլային տարբերակում, ինչպես նշվեց, այս հարցը ենթակա է ապագայում կողմերի միջև համաձայնեցման: «Ընդհանուր պետություն» տարբերակում ամրագրվում է, որ «Լեռնային Ղարաբաղը

<sup>5</sup> Տե՛ս Ռուսաստանի Դաշնության Նախագահ Դ. Ա. Մեդվեդևի, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Նախագահ Բ. Օբամայի և Ֆրանսիայի Նախագահ Ն. Սարկոզիի համատեղ հայտարարությունը Ղարաբաղյան հակամարտության շուրջ, Լ. Ակվիլա – 2009 թ. հուլիսի 10:

<sup>6</sup> Տե՛ս Если бы в Нагорном Карабахе появился розовый слон, то стреляли бы и в него: интервью Анджея Каспшика, 07.06.2011 (<http://www.regnum.ru/news/1412963.html>):

հանդիսանում է Հանրապետության ձևի պետական և տարածքային կազմավորում և Ադրբեջանի հետ միասին կազմավորում է «Ընդհանուր պետություն»՝ նրա միջազգայնորեն ճանաչված սահմաններում», այս դեպքում ևս փաստաթղթում մանրամասն ներկայացված են պայմանները, այդ թվում՝ սեփական Սահմանադրության առկայությունը, Ազգային գվարդիայի և ոստիկանության կազմավորումը, Ադրբեջանի և Լեռնային Ղարաբաղի միջև Համատեղ կոմիտեի ձևավորումը և այլն: Այս երեք փաստաթղթերից խիստ տարբերվում է Քի-Վեսթում քննարկված տարբերակը, որում, ըստ տարբեր աղբյուրների, ԼՂ-ն միավորվում էր Հայաստանի հետ: Մադրիդյան սկզբունքները չեն նախատեսում որևէ հարցի, այդ թվում նաև կարգավիճակի խնդրի կարգավորման մանրամասն նկարագրություն, դրանք ամրագրում են ընդհանուր սկզբունքները, այն է Լեռնային Ղարաբաղին ժամանակավոր կարգավիճակի շնորհում, այնուհետև ԼՂ ժողովրդի պարտադիր իրավական ուժ ունեցող կամարտահայտման միջոցով վերջնական կարգավիճակի որոշում:

Ինչպես տեսնում ենք, Ադրբեջանի կազմում Լեռնային Ղարաբաղի տարբեր կարգավիճակների դիտարկումից հետո, չհաշված Քի-Վեսթի քննարկումները, բանակցային գործընթացում կարգավիճակի հարցի լուծման վերաբերյալ մոտեցումը տրանսֆորմացվել է՝ խնդրի լուծումը պայմանավորելով ժողովրդի կամքով, որը պետք է որոշի իր ճակատագիրը: Նշենք, որ կարգավորման Փաթեթային և Փուլային տարբերակները մերժվել են Լեռնային Ղարաբաղի, «Ընդհանուր պետություն» տարբերակը՝ Ադրբեջանի կողմից: Քի-Վեսթում քննարկման թե՛ փաստից, թե՛ արդյունքներից ադրբեջանական կողմը հետագայում հրաժարվել է:

Ղարաբաղյան հակամարտությունը՝ լինելով հակամարտության բոլոր կողմերի համար գերակա խնդիր, իր ազդեցությունն է ունենում նաև ներքաղաքական զարգացումների վրա: Բացի այդ, կողմերից յուրաքանչյուրի ներքաղաքական զարգացումները, իշխանության մոտ գտնվող ուժերի փոփոխություններն ու նրանց դիրքորոշումներն իրենց ազդեցությունն ունեն բանակցային տրամաբանության և ընթացքի վրա: Ստորև կդիտարկենք ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման յուրաքանչյուր փաթեթի քննարկման ժամանակաշրջանում

հակամարտության երեք կողմերի ներքաղաքական իրադարձությունը և հնարավոր կապը բանակցային գործընթացի հետ:

Ինչպես արդեն նշել ենք, 1997 թ. մայիսից հուլիս ամիսներին ԵԱՀԿ ՄԽ համանախագահները մշակեցին և կողմերին առաջարկեցին կարգավորման Փաթեթային տարբերակը:

1996 թ. նախագահական ընտրություններից հետո ՀՀ-ում ներքաղաքական ճգնաժամ սկսվեց, օգտվելով ՀՀ նախագահի լեգիտիմության անկման հանգամանքից՝ ճնշումը Հայաստանի նկատմամբ ուժեղացավ, ինչը դրսևորվեց նաև Լիսաբոնի գազաթափողովի ժամանակ: ԵԱՀԿ ՄԽ համանախագահների կողմից արվեց հակամարտության կարգավորման սկզբունքների առաջարկ պարունակող հայտարարություն, որի նկատմամբ Հայաստանը ստիպված եղավ վետո կիրառել<sup>7</sup>: Սա դժգոհության նոր ալիք առաջացրեց հանրության շրջանակներում:

1996 թ. նոյեմբերին՝ համաժողովրդական ընտրություններով ԼՂՀ նախագահ ընտրվեց Ռոբերտ Քոչարյանը, ով Արցախյան շարժման քաղաքական առաջնորդներից էր և բավական կոշտ դիրքորոշում էր ցուցաբերում կարգավորման գործընթացում: Վերջինս 1997 թ. մարտին նշանակվեց ՀՀ վարչապետ: Նրան փոխարինեց Արկադի Ղուկասյանը:

Ադրբեջանը 1993 թ.-ից ղեկավարում էր Հեյդար Ալիևը: Նրա նախագահության առաջին տարիները բնորոշվում են որպես իշխանության համար նրա և այլ քաղաքական և ռազմական խմբավորումների միջև պայքարի տարիներ<sup>8</sup>: Ալիևը ստանձնեց

<sup>7</sup> 1996 թ. դեկտեմբերին Լիսաբոնում ԵԱՀԿ գազաթափողովի ժամանակ ԵԱՀԿ ՄԽ համանախագահների կողմից առաջարկվեցին հակամարտության կարգավորման երեք սկզբունքներ, որոնք կարևորում էին ՀՀ և Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը, իսկ Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակը սահմանում Ադրբեջանի կազմում ինքնավարության բարձր աստիճանով, նախատեսվում էր Լեռնային Ղարաբաղի ու նրա բնակչության երաշխավորված անվտանգություն, այդ թվում՝ բոլոր կողմերի փոխադարձ պարտավորություն՝ կատարելու համաձայնագրի բոլոր կետերը: Հայկական կողմը չկարողանալով կանխել նմանատիպ առաջարկը, ստիպված եղավ կիրառել իր վետոյի իրավունքը:

<sup>8</sup> Huseynov T., Nagorno-Karabakh: A traumatic experience that cripples a nation, Spotlight on Azerbaijan

Բանակաշինության գործը և 1993 թ.-ին հանդես էր գալիս Բանակի կառուցման կոչով՝ «կորցրած հողերը հետ գրավելու համար»<sup>9</sup>:

Ինչ վերաբերում է 1997-ին միջնորդների կողմից առաջարկված կարգավորման փաթեթային տարբերակին, Ալինը նշել է, որ փաթեթային տարբերակը լավագույնը չէր իրենց համար, սակայն այն Ադրբեջանի կողմից ընդունվել է տեսնելու համար, թե արդյոք այն կարող է առաջ գնալ, թե՛ ոչ<sup>10</sup>: Փաթեթային տարբերակն ընդունվեց Ադրբեջանի կողմից, Հայաստանը որոշակի դիտողություններ արտահայտեց, սակայն ընդհանուր առմամբ դրական գնահատական տվեց փաթեթային տարբերակին, ԼՂՀ իշխանություններն այս տարբերակը մերժեցին:

1997 թ. սեպտեմբերին առաջարկվեց կարգավորման «Փուլային տարբերակը»:

1997 թ. նոյեմբերին, փուլային տարբերակի առաջարկից հետո, Լևոն Տեր-Պետրոյանը հանրությանը զիջումների պատրաստելու քաղաքականություն էր վարում, ինչի նպատակով 1997 թ. նոյեմբերի 1-ին հրապարակեց «Պատերազմ, թե՛ խաղաղություն. լրջանալու պահը» հոդվածը<sup>11</sup>: Հոդվածում ընդգծում է պատերազմի բացառման անհրաժեշտությունը, ստատուս-քվոն երկար ժամանակ պահպանելու անհնարինությունը, փոխզիջման անհրաժեշտությունը: Հոդվածում հատուկ կարևորվում էր միջազգային հանրության դժգոհությունը Հայաստանի դիրքորոշմամբ և նշվում, որ «պետք է իրատես լինել և

**Edited by Adam Hug, London, May 2012, p. 53-56.**

([http://www.oxbridgepartners.com/hratch/images/pdf/Spotlight\\_on\\_Azerbaijan\\_FP\\_C\\_2012.pdf](http://www.oxbridgepartners.com/hratch/images/pdf/Spotlight_on_Azerbaijan_FP_C_2012.pdf))

<sup>9</sup> St'u Призидента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на совещаниях в Гяндже и Агджабаде, проведенных в связи с ситуацией, возникшей в прифронтовых районах-12 декабря, 1993 года, (<http://library.aliyev-heritage.org/az/4314044.html>).

<sup>10</sup> President Heidar Aliyev addresses parliament on Karabakh -23 February, 2001. ([http://www.oxbridgepartners.com/hratch/images/pdf/President\\_Heidar\\_Aliyev\\_on\\_Karabakh\\_23FEB2001\\_parlimanet.pdf](http://www.oxbridgepartners.com/hratch/images/pdf/President_Heidar_Aliyev_on_Karabakh_23FEB2001_parlimanet.pdf))

<sup>11</sup> Տեր-Պետրոսյան Լ., Պատերազմ, թե՛ խաղաղություն. լրջանալու պահը, «Հայաստանի Հանրապետություն», 1 նոյեմբերի, 1997 թ.:  
(<http://hy.wikisource.org/wiki/>)\_

հասկանալ, որ միջազգային հանրությունը երկար չի հանդուրժելու Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ ստեղծված իրադրությունը», չբացառելով Ղարաբաղի վերադարձի հնարավորությունը կարևորվում էր «այն լիարժեք կործանումից զերծ պահելը»:

Այս մոտեցումն ընդունելի չէր ո՛չ ժողովրդի, ո՛չ մյուս քաղաքական ուժերի համար, և 1998 թ.-ին բարձրաձայնվեց Լեռն Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականի պահանջը: 1998 թ. փետրվարի 3-ին նա հրաժարական տվեց՝ իր ելույթում նշելով, որ «կյանքը ցույց կտա, թե ով ինչ է արել Արցախի համար, և ով է իրականում ծախում այն: Արտառոց ոչինչ տեղի չի ունեցել. պարզապես Հայաստանում խաղաղության և արժանապատիվ հաշտության կուսակցությունը պարտություն է կրել»<sup>12</sup>: Արտահերթ ընտրությունների արդյունքում իշխանության եկավ ԼՂՀ նախկին նախագահ, ՀՀ վարչապետ Ռոբերտ Քոչարյանը:

1997 թ. սեպտեմբերին անցկացված ԼՂՀ արտահերթ նախագահական ընտրություններում Արկաղի Ղուկասյանը ձայների ճնշող մեծամասնությամբ ընտրվեց նախագահ, այնուհետև վերընտրվեց այդ պաշտոնում 2002 թ.-ի օգոստոսին:

Ադրբեջանի ընդդիմադիր կուսակցությունները, որոնց թվում էին Յենի Մուսավաթն ու Ժողովրդական ճակատը, քննադատության են ենթարկել փուլային տարբերակն այն հիմքով, որ փուլային կարգավորումը «չի պաշտպանում Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը» և ավելի քիչ քաղաքական լծակներ է թողնում Ադրբեջանին: Իր հերթին, Ադրբեջանի նախկին նախագահ Աբուլֆազ Էլչիբեյը հայտարարել է, որ Ղարաբաղը պետք է չունենա ավելին, քան «մշակութային ինքնավարությունն» է՝ կողմ արտահայտվելով հարցի ռազմական ուղով լուծմանը: Միաժամանակ, Ադրբեջանի ԱԳ նախարար Հասան Հասանովը գոհունակություն է հայտնել, որ Հայաստանը դրական պատասխան է տվել փուլային կարգավորմանը, և հույս հայտնել, որ համաձայնությունը կարող է ձեռք բերվել նախքան այդ տարվա ավարտը<sup>13</sup>:

<sup>12</sup> Տե՛ս ՀՀ նախագահ Լեռն Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականի հայտարարությունը, 03-02-1998: (<http://nt.am/am/news/126420/> )

<sup>13</sup> Tchilingirian H., Nagorno Karabakh: A Time for Thoughtfulness?, War Report, No. 56, November 1997.

Փուլային տարբերակը ևս մերժվեց ԼՂՀ իշխանությունների կողմից:  
1998 թ. նոյեմբերին կոմերին առաջարկվեց կարգավորման  
«Ընդհանուր պետություն» տարբերակը:

1998 թ. փետրվարին կայացած արտահերթ նախագահական  
ընտրություններից հետո իշխանության եկած Ռոբերտ Քոչարյանի օրոք  
ՀՀ դիրքորոշումը բանակցային գործընթացում կոշտացավ, Հայաստանը  
հրաժարվում էր ստորագրել որևէ փաստաթուղթ, որում կնշվեր, որ  
Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանի մաս է<sup>14</sup>:

Ադրբեջանում, իշխանության մոտ էր գտնվում Հեյդար Ալիևը, ով  
2001 թ.-ին Միլի Մեջլիսում իր ելույթում անդրադառնալով  
կարգավորման այս տարբերակին, նշեց. «Ես ասացի, որ նույնիսկ չեմ  
ցանկանում քննարկել դա: Նրանք շատ ջանք գործադրեցին  
բացատրելու համար: Ես ասացի, որ չեմ ուզում քննարկել դա: Դուք մեզ  
դնում ենք մի իրավիճակի մեջ, որտեղ Ադրբեջանի տարածքում երկու  
պետություններ են լինելու՝ Ադրբեջանը և Լեռնային Ղարաբաղը, և  
Ադրբեջանը իրավունքներ չի ունենալու Լեռնային Ղարաբաղի  
նկատմամբ... Ես ասացի, դուք կարծում եք, որ մենք այնքան հիմար  
ենք, որ չենք կարող հասկանալ, թե սա ինչ է»<sup>15</sup>: Այս տարբերակը  
առաջացրել է նաև ադրբեջանական ընդդիմադիր ուժերի  
դժգոհությունը, որոնք մեղադրել են Հեյդար Ալիևին՝ նշելով, որ նա  
ցանկանում է ընդունել ընդհանուր պետության տարբերակը:

«Ընդհանուր պետություն» տարբերակը մերժվեց Ադրբեջանի  
կողմից: «Ընդհանուր պետություն» տարբերակից հետո Լեռնային  
Ղարաբաղի Հանրապետությունը դե-յուրե այլևս չէր մասնակցում  
բանակցային գործընթացին, հանդիպումները սկսեցին կրել երկկողմ  
բնույթ՝ Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահների միջև: Ռոբերտ  
Քոչարյանը, ով մինչ այդ զբաղեցրել էր ԼՂՀ նախագահի պաշտոնը,  
սկսեց ընկալվել որպես միաժամանակ երկու հայկական կողմերի

---

([http://www.oxbridgepartners.com/hratch/images/pdf/Tchilingirian\\_Hratch\\_A\\_Time\\_for\\_Thoughtfulness\\_1997.pdf](http://www.oxbridgepartners.com/hratch/images/pdf/Tchilingirian_Hratch_A_Time_for_Thoughtfulness_1997.pdf))

<sup>14</sup> Интервью министра иностранных дел Вардана Осканяна телекомпании "A1+", 12 мая 2001. ([http://archive.aravot.am/2001/aravot\\_rus/May/12/st01.htm](http://archive.aravot.am/2001/aravot_rus/May/12/st01.htm))

<sup>15</sup> President Heidar Aliyev addresses parliament on Karabakh - 23 February, 2001. ([http://www.oxbridgepartners.com/hratch/images/pdf/President\\_Heidar\\_Aliyev\\_on\\_Karabakh\\_23FEB2001\\_parlimanet.pdf](http://www.oxbridgepartners.com/hratch/images/pdf/President_Heidar_Aliyev_on_Karabakh_23FEB2001_parlimanet.pdf))

ներկայացուցիչ, և ԼՂՀ ներկայացվածությունը բանակցային գործընթացում անուղղակի բնույթ ստացավ:

2001 թ.-ին Փարիզում, այնուհետև Քի-Վեսթում կայացան ՀՀ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի և Ադրբեջանի նախագահ Հեյդար Ալիևի հանդիպումները:

Փարիզ-Քի-Վեսթ բանակցությունները, և դրանց վերաբերյալ թե՛ ադրբեջանական, թե՛ հայկական կողմերի հայտարարությունները դժգոհության ալիք բարձրացրեցին Հայաստանում: ՀՀ ԱԺ-ն ևս մեկ անգամ հայտարարեց, որ Ղարաբաղի կարգավիճակը քննարկման ենթակա չէ և մերժեց ցանկացած զիջում:

ԼՂՀ-ն այս փաթեթի վերաբերյալ իներտություն էր ցուցաբերում՝ ընդգրկված չլինելով բանակցություններում և հնարավորություն չունենալով անմիջականորեն ծանոթանալ քննարկման արդյունքներին:

Ադրբեջանի իշխանությունները պատրաստ էին զիջումների, քանի որ ինչպես նշում են վերլուծաբանները, Հեյդար Ալիևը, ում 2003-ին փոխարինելու էր իր որդին, ցանկանում էր անձամբ ստանձնել հակամարտության կարգավորման պատասխանատվությունը՝ այդ բեռը որդուն չփոխանցելու համար:

Բացի այդ, Քի-Վեսթի ձեռք բերված համաձայնությունը զգալի զիջում էր երկու կողմերի համար էլ, և ինչպես նշում է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի ամերիկացի նախկին համանախագահ (1999-2001 թթ.) Քերի Քավանոն. «Փակ դռների ետևում երկու առաջնորդներն եկան այդ եզրակացությանը և պատրաստ էին դիմել քայլերի: Սակայն հրապարակայնորեն նրանք դա ցույց չէին տալիս՝ շարունակելով պնդել, որ իրենց բոլոր պահանջները պետք է կատարվեն: Ադրբեջանում դա կրկնակի դժվար էր, քանի որ Ալիևը խիստ սահմանափակել էր գործընթացին տեղյակ մարդկանց քանակը, և դրա մասին գիտեր մարդկանց շատ նեղ շրջանակ, որում ընդգրկված չէին նույնիսկ նրա հիմնական խորհրդատուներից շատերը: Դա պահանջում էր նույնիսկ ավելի մեծ քաղաքական խիզախություն գործողությունների և որոշում կայացնելու համար, ինչը կհանգեցներ հասարակական հզոր արձագանքի»<sup>16</sup>:

<sup>16</sup> Տե՛ս Մեդիամաքս գործակալության բացառիկ հարցազրույցը ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի ամերիկացի նախկին համանախագահ (1999-2001 թթ.) Քերի Քավանոյի

2003 թ.-ին Հեյդար Ալիևին փոխարինելու եկավ նրա որդին՝ Իլհամ Ալիևը, ով զգալիորեն կոշտացրեց Ադրբեջանի դիրքորոշումը: Նա կտրականապես հերքեց մինչ այդ առաջարկված բանակցային բոլոր փաթեթները՝ հայտարարելով, որ պետք է սկսել զրոյից: Նրա օրոք կտրուկ աճեց ռազմատենչ հոետորաբանությունը և 2003 թ.-ի իր նախընտրական քարոզարշավի ընթացքում Ալիևը բացահայտ կոչ արեց հասարակական կազմակերպություններին և Ադրբեջանի քաղաքացիներին գերծ մնալ հայերի հետ շփումներից<sup>17</sup>:

2007 թ.-ին բանակցությունների սեղանին դրվեց բանակցային նոր փաթեթ՝ «Մադրիդյան սկզբունքները», որոնց շուրջ բանակցությունները շարունակվում են մինչ օրս: Դրանք կոչված են հետագայում հիմք ծառայելու Խաղաղության շրջանակային համաձայնագրի կնքման համար:

Այսօրվա դրությամբ գաղտնագերծված են Մադրիդյան սկզբունքներից վեցը, դրանք առաջին անգամ բարձրաձայնվել են ԵԱՀԿ ՄԽ համանախագահող երկրների ղեկավարների կողմից Լ'Ակվիլայում (2009 թ. հուլիսի 10)<sup>18</sup>: Կարելի է ենթադրել, որ բանակցությունների արդյունքում կատարված նորացումները, սակայն, գաղտնագերծված վեց կետերին չեն վերաբերում, քանի որ ԵԱՀԿ ՄԽ համանախագահող երկրների ղեկավարների կողմից մշտապես հղում է կատարվում դրանց՝ առանց մատնանշելու որևէ փոփոխություն բարձաձայնված սկզբունքներում: Չգաղտնագերծված կետերի մասին թույլ են տալիս պատկերացում կազմել միջնորդների կողմից արված հայտարարությունները, օրինակ՝ 2012 թ. հուլիսին ԵԱՀԿ ՄԽ համանախագահ Իգոր Պոպովի հայտարարությունն այն մասին, որ բանակցությունների որոշակի փուլում Արցախը կմիանա բանակցային

---

հետ, 4 Ապրիլ 2011:

(<http://www.mediamax.am/am/news/keywest/514/#sthash.3Rh9c6fc.dpuf>)

<sup>17</sup> Юнусов А., Азербайджан в начале XXI века: конфликты и потенциальные угрозы, Баку, 2007, с. 24. (<http://www.erevangala500.com/uploads/pdf/1323818879.pdf>)

<sup>18</sup> St' u Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict by U.S. President Obama, Russian President Medvedev and French President Sarkozy at the L'Aquila Summit of the Eight, July 10, 2009.

գործընթացին<sup>19</sup>, ԵԱՀԿ ՄԽ ԱՄՆ նախկին համանախագահ Մեթյու Բրայդայի հայտարարությունը, որ «Հիմնարար սկզբունքների մաս է կազմում Հայաստանի և Թուրքիայի, Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև առևտրային բոլոր կապերի վերականգնումը»<sup>20</sup>:

Մադրիդյան սկզբունքների համաձայնեցման նպատակով միջնորդների կողմից իրականացվում է ինչպես մաքուրային դիվանագիտություն երեք կողմերի ներգրավմամբ, այնպես էլ ջանքեր են գործադրվում ՀՀ և Ադրբեջանի նախագահների հանդիպումների կազմակերպման ուղղությամբ: Ելնելով ներկայիս բանակցային ձևաչափից ԼՂՀ իշխանությունները բանակցություններում ուղղակիորեն ներգրավված չեն, սակայն ԵԱՀԿ ՄԽ համանախագահների տարածաշրջանային այցերի ընթացքում իրականացվում են հանդիպումներ ԼՂՀ իշխանությունների հետ և նրանց հետ քննարկվում է բանակցությունների ընթացքը:

Ընդհանուր առմամբ, հակամարտության կողմերից յուրաքանչյուրը պարբերաբար վերահաստատում է հակամարտությունը բանակցությունների միջոցով խաղաղ ճանապարհով կարգավորելու պատրաստակամությունը: Սակայն, տարբերվում են կողմերի մոտեցումներն ընթացող բանակցային գործընթացին. Ադրբեջանը պարբերաբար բարձաձայնում է ԵԱՀԿ ՄԽ համանախագահների աշխատանքի անարդյունավետությունը, ինչպես նաև հայտարարում Մադրիդյան սկզբունքների համաձայնեցումը շրջանցելով՝ անմիջապես Խաղաղության համաձայնագրի շուրջ բանակցելու անհրաժեշտության մասին: Հայաստանն աջակացում է ԵԱՀԿ ՄԽ ջանքերին և պատրաստակամություն հայտնում շարունակել աշխատանքը Մադրիդյան սկզբունքների համաձայնեցման շուրջ, իսկ ԼՂՀ-ն իր մոտեցումներն ու դիրքորոշումը հայտնում է ԵԱՀԿ ՄԽ համանախագահների՝ Ստեփանակերտ կատարվող այցերի ընթացքում:

<sup>19</sup> St' u Посредники вновь заявляют, что Карабах присоединится к переговорам, 11.07.2012, (<http://rus.azatutyun.am/content/article/24642216.html>)

<sup>20</sup> Մեթյու Բրայդա. «Մեզ պետք է կառուցողական անորոշություն», 12 Հունիս 2013. <http://www.mediamax.am/am/news/interviews/7578/>

Ինչպես արդեն նշվել է, Բանակցային գործընթացի զարգացումները սերտորեն փոխկապակցված են հակամարտության կողմերում տեղի ունեցող ներքաղաքական, ինչպես նաև տարածաշրջանային զարգացումների հետ: Ղարաբաղյան հակամարտությունը, լինելով հակամարտության կողմերից յուրաքանչյուրի համար առաջնային կարևորության հարց, չի կարող չարձագվել ներքաղաքական ընտրական գործընթացներում: ՀՀ-ում 2012 թ. խորհրդարանական ընտրությունների և 2013 թ. նախագահական ընտրությունների նախընտրական քարոզարշավում ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանը Բավական մեծ տեղ է հատկացվել, քաղաքական գրեթե բոլոր ուժերն իրենց նախընտրական ծրագրերում և ելույթներում ներկայացրել են հարցի վերաբերյալ իրենց մոտեցումները: Կարող ենք փաստել, որ հարցի լուծման վերաբերյալ ծայրահեղական մոտեցումներ հիմնականում չեն արտահայտվել, իսկ առկայության դեպքում, չեն ստացել ժողովրդի աջակցությունը: 2013 թ. նախագահական ընտրություններում առավելագույն ձայներ ստացած երկու թեկնածուներն էլ կողմ են արտահայտվել Բանակցային գործընթացի շարունակմանը, միաժամանակ, քննարկման առարկա է եղել ՀՀ-ի կողմից Արցախի ճանաչման հարցը:

ԼՂՀ-ում 2012 թ. կայացած նախագահական ընտրությունների ժամանակ երկու հիմնական թեկնածուների մոտեցումները ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացին հիմնականում համընկնում էին. նրանք հանդես են եկել ԼՂՀ-ի՝ Բանակցային գործընթացին հավասար կողմի կարգավիճակով մասնակցության օգտին, դեմ են արտահայտվել որևէ տարածքի վերադարձին և անհրաժեշտ են համարել ԼՂՀ անկախության միջազգային ճանաչման ուղղությամբ քայլերի ձեռնարկումը:

Ադրբեջանում նախընտրական քարոզչության հիմքում ընկած է եղել Բանակցային գործընթացի անհաջողության դեպքում ռազմական ուժով հարցի կարգավորման մոտեցումը, եղել են ուժեր, որոնք դեմ են արտահայտվել Բանակցային գործընթացը շարունակելուն և պնդել են զենքի կիրառման անհրաժեշտությունը:

Ադրբեջանը մշտապես հանդես է գալիս խիստ ռազմատենչ հռետորաբանությամբ, որը Բացասաբար է անդրադառնում Բանակցային գործընթացի մթնոլորտի վրա: Իրենց Բացասական

հետևանքն են թողնում նաև սահմանային սրացումներն ու հրադադարի ռեժիմի խախտման դեպքերը:

Բացի այդ, բանակցային գործընթացի և վստահության մթնոլորտի վրա բացասական ազդեցություն է ունենում նաև Ադրբեջանում հակահայկական քարոզչությունն ու հայատյացության սերմանումը, Ընդդեմ ռասիզմի և անհանդուրժողականության եվրոպական հանձնաժողովի 2011 թ. Ադրբեջանի վերաբերյալ զեկույցում<sup>21</sup> հաստուկ ուշադրություն է հրավիրվում այս հանգամանքի նկատմամբ:

Այսպիսով, ելնելով թե՛ դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացի տրամաբանությունից և ընթացքից, թե՛ տարածաշրջանային իրավիճակից ու զարգացումներից կարելի է փաստել, որ բանակցային գործընթացի հաջողությունն ու արդյունավետությունը, այդ թվում նաև՝ կարգավիճակի հարցի լուծման տեսակետից, մեծապես կախված է կողմերի փոխադարձ վստահությունից և հասարակությունների միջև վստահության մթնոլորտի առկայությունից: Վստահության միջոցառումների ներքո պետք է հասկանալ, ինչպես համանախագահների կողմից առաջարկված և հակամարտությունների կողմ երկրների նախագահների համաձայնությանն արժանացած կրակի դադարեցման գծի երկայնքով միջադեպերի հետաքննության մեխանիզմների մշակումը<sup>22</sup>, մտավորականության, գիտական և հասարակական շրջանակների ներկայացուցիչների միջև հետագա երկխոսության հաստատման խթանումը<sup>23</sup>, այնպես էլ ԵԱՀԿ ՄԽ համանախագահող երկրների կողմից առաջարկվող քաղաքացիական անձանց և

<sup>21</sup> St' u Ecri Report on Azerbaijan, European Commission against racism and intolerance, 31 May 2011. (<http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/azerbaijan/AZE-CbC-IV-2011-019-ENG.pdf>)

<sup>22</sup> St' u Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության, Ռուսաստանի Դաշնության և Ադրբեջանական Հանրապետության նախագահների համատեղ հայտարարությունը, 5 մարտի 2011 թ., Սոչի:

<sup>23</sup> St' u Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության, Ռուսաստանի Դաշնության և Ադրբեջանի Հանրապետության նախագահների համատեղ հայտարարությունը, 23 հունվարի 2012 թ., Սոչի:

զինծառայողների կյանքերի պահպանության նպատակով հակամարտության կողմերի առաջնային դիրքերից դիպուկահարների հեռացումը<sup>24</sup>:

Բացի այդ, վստահության մթնոլորտի կառուցմանը կարող են նպաստել ռազմատենչ հոետորաբանության կանխմանն ուղղված գործողությունները, օրինակ՝ հակամարտության բոլոր կողմերում ՋԼՄ-ների և բարձրաստիճան պաշտոնյաների ելույթների մոնիթորինգը: Կարևոր է նաև պատմության դասագրքերում և դպրոցներում ընդհանրապես, այլատյացության սերմանման կանխմանն ուղղված գործողությունների իրականացումը, որտեղ մեծ արդյունավետություն կարող է ունենալ քաղաքացիական հասարակության ներգրավումը: Ընդհանրապես, հասարակությունների միջև վստահության կառուցման և ամրապնդման տեսակետից մեծ կարևորություն ունեն տարբեր խմբերի միջև շփումներն ու ընդհանուր խնդիրների շուրջ համատեղ աշխատանքը, օրինակ՝ հրադադարի պահպանմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումն ու հարակից ոլորտներում քաղաքացիական վերահսկողության մեծացումը և այլն:

Միայն հասարակության վերաբերմունքի փոփոխության և խաղաղության ձգտման միջոցով հնարավոր կլինի ապահովել արդյունավետությունը բանակցային գործընթացում, որպեսզի 2001 թ. Քի-Վեսթի օրինակով առաջնորդները ստիպված չլինեն հրաժարվել իրենց պայմանավորվածություններից՝ հասարակության կողմից չհասկացված լինելու վախից, և որպեսզի ստիպված չլինեն հասարակությանն այլ կերպ մատուցել բանակցային գործընթացը:

Կարգավիճակի հարցն անկյունաքարային է աշխարհում առկա տարբեր հակամարտություններում, և, ինչպես ցույց է տալիս առանձին օրինակների ուսումնասիրությունը, համաաշխարհային ընկալումները նույնպես փոփոխություն են կրում, ուստի հակամարտության կողմերից և նրանց հասարակությունների կամքից է մեծապես կախված հակամարտության կարգավորման արդյունավետությունն ու այս կամ այն հարցի կարգավորման արդյունքը:

---

<sup>24</sup> St' u Joint Declaration of the Foreign Ministers and Deputy Minister of France, Russia, and the United States on Nagorno-Karabakh, 4 December 2008. (CIO.GAL/184/08).

KARAPETYAN ANNA  
(PAA RA)

## THE DYNAMICS OF THE NAGORNO-KARABAKH STATUS TRANSFORMATION IN THE PROCESS OF NEGOTIATION

The issue of status is one of the most difficult and at the same time one of the most important problems in the process of conflict resolution. The problem of status is affected both by the internal political moods and processes in the conflicting parties as well as by the dynamics of transformation of international tendencies and perceptions. The Nagorno-Karabakh conflict is not an exception either, in case of which different approaches concerning the settlement of the status have been presented in the negotiations packages suggested by the mediators. The approaches concerning the status underwent certain changes from package to package.